

Néhány vonás az unitarismus történetéből.

A XVI.-dik évszáz nagy reformatorai nem mentek vissza vallásújításukkal az V.-dik százon túl. Egy évezred fölismert ékítéseit volt bátorságuk mellőzni anyaegyházuk újraépítésénél, de szemük a toledo-nicaei zsinatok kódén gyöngé volt áthatolni; vagy ha áthatolt is, a mit azon túl láttak, nem találták a nagyközönség elé valónak. Így a keresztény egyház a XVI. évszáz első felében megújult ugyan, de csak annyiban újult meg, hogy visszahelyezkedett az ezer év előtti állásonra.

Mindez nem elégitette ki az igazság után szomjazó bátrabb lelkeket. Voltak elegendően, kik átaltak az evangéliumra Luther és Kálvin ablakán keresztül tekinteni. Nem voltak hajlandók ez előimádkozók bármely szavára esküdni, ha ellenkezett az meggyőződésükkel. A bibliát nemcsak a papok, hanem a nép kezébe valónak is állíták; a szabad vizsgálódás, a lelkiismereti szabadság elveit mindennél elébb valónak vélték, figyelmök nem a zsinatok határozataira, hanem a szentkönyv örök igazságaira irányult, — e merőben új irány szülte meg a XVI. évszáz unitarismusát.

Servet volt e merész hittudósok legkitünőbbike. Belső hajlamát követve, kora fiatalságában a dominikanus szerzetbe lépett. V.-ik Károly kíséretével Olaszországban megfordulván, hamar megismernte a clerus romlottságát: szakított hát előljáróival s világi pályára tért. De a hittudományokkal akkor sem hagyott fel. A toulousei egyetemen egy latin bibliára akadván, e esodás hatású könyv ragadta meg lelkét. Ez időtől kezdve legfőbb idejét a biblia tanulmányozásának szentelte.

Servet kitünő tehetségeivel már ifjan kora legelső tudósai közé emelkedett. Mint orvos, ő a vérkeringés fölfedezője; mint természetvizsgáló, ő az összehasonlító földrajz feltalálója. A hittudományok terén sem hagyta el lángesze. Az evangéliummal

foglalkozva, saját szavai szerint mintegy „csodálatos égi sugallatként” tünt fel előtte az ember isteni volta: a Krisztus valódi istensége. Úgy látszik, sem Cellarius, sem Capito, sem Hetzer hasonló eszméiről nem birt tudomással. Az általa föllelt igazságot minden kereszténnyel közölni akarta, „mert — úgy mond — Jézus tanította, hogy az igazságot ne rejtjük el. *Azért jaj nekem, ha én az evangéliumot nem hirdetem!*“

Ez apostoli vonás magasztalja fel igazi vértanuivá Servet jellemét. Egész theologiai pályája alatt szembe nézett a halállal! „Biztosan tudom — írja 1546-ban —, hogy rám a szentháromság el nem fogadása miatt halálbüntetés vár. De azért bátorságom nem csügged. Szeretném, hogy mint ifju, mesteremhez hasonló legyek“. Már 1531-ben kiadta a szentháromság tévedéseiről irt hires könyvét. 1532-ben hasonló műve hagyja el a sajtót. Üldöztetvén elleneitől, Német- és Franciaországban bolyong. Végrebenső barátjánál, a viennei érseknél talál menedéket. Itt dolgozza és itt adja ki „*A kereszténység visszaállítása*“ cz. nagy művét, melyben a szentháromságon kívül megtámadja a gyermekkeresztelést, az észszel és szentirással ellenkező boszorkányégetést s a pápa világi hatalmát. A könyvre sem a nyomtatás helye, sem a nyomtató, sem a szerző neve nincsen kitéve. Csupán az utolsó levél végén áll e három betű: M. S. V. Azaz: Villanovai Servet Mihály.

Kálvin 1534-ben találkozott Párisban Servettel először. Már akkor élben állt a két nagyratörő ifju egymással. 1546-ban Servet Genfbe készült, hogy Kálvinnal nyilvános vitában saját hívei előtt megmérkőzzék. Kálvin már ekkor kijelenté egyik bizalmas barátjának, hogyha Servet oda jön, nem hagyja el élve a várost. 1553-ban már nyíltan is föllép ellene. Bár elismeri, hogy nem méltó eljárás hozzá, Servetet mégis feladja az inquisitiónak. Majd az Olaszországba menekültöt elfogatja és Genfben börtönbe vetteti.

1553 oct. 26.-án délben hirdették ki Servet fogházában a genfi tanács halálos ítéletét, mely mind őt, mind pedig az általa vallott „borzasztón botrányos és ragályos tudományt“ egyaránt kárhoztatta. Másnap, oct. 27.-én délelőtt a Genf előtti Champelmezején könyvvével együtt hamuvá égették a szabadelvű kereszténység e legnemesebb vértanúját.

Úgy látszik, félóránál is tovább tartott Servet halállal

vívódása a nyers tölgyfából embertelenül rakott máglyán. Iszonyu sorsa élénk részvétre ragadta a bátrabb protestans hittudósokat. Már 1554 tavaszán megjelent Castellio Sebestyén baseli egyetemi tanár könyve, ki a máglyán vonagló Servettel ily megrendítő szavakban kiált az üdvezítőhöz:

— Ezt parancsoltad volna, ezt hagynád-e jóvá Krisztus? Valódi hived azok, kik ily áldozatot mutatnak be neked? Meghivatod-e magadat ily áldozati vendégséghez, hogy emberhúst egyél? Oh istentelen, átkozott emberi vakmerőség, kik Krisztusnak tulajdonítják azt, a mit a sátán ösztönzésére műveltek! ¹

A Servet máglyáját körülvevett sokaságból egy magas, barna alak tűnik szemünkbe, ki úgy arczvonásainak férfias szépségével, mint rendkívüli észtehetséget eláruló fejalkatával egyaránt leköti figyelmünket. ² *Blandrata* ő, Servet olasz kortársa, Izabella magyar királyné volt házi orvosa, ki imént menekült az inquisitio elől Olaszhonból a protestans, a szabad Svájcba. Megrendülve látja most, hogy a hazájában lobogó máglya ime a szabad Svájcban is felgyul előtte. Hitelveit titkolva élt még néhány éven át Genfben. Servet példája a legnagyobb óvatosságra inté. Aggatózó kérdéseivel Kálvin gyanuját végre mégis felköltvén, a szemes olasz legott Lengyelországba menekül.

Egy másik olasz, a pápa rokona, Socini Lelio is követi Blandratát lengyelországi útjában. Meghallották mindketten, hogy Servet tanai Európa e legszabadabb zugában fogékony lelkekre találtak. Az újabb irány és a Kálvin-hit követői együtt alkottak egyházat még akkor. A közjük ért tudós Blandratát csakhamar seniorrá, az egyik kerület felügyelőjévé teszik. Határozatosan közremunkál ez most a szabadelvű irány terjesztésén. Sajtót állitnak fel és bibliát adnak ki. Kálvin megtudván az ellenfél hoilétét, dühösen kikel ellene. Socini 1562-ben Zürichbe

¹ „Erre következett Genéből a közelebbi évek folyamán Kálvintól és Bézától egy irodalmi vita, a melyben kifejezett káromlások és indulatkitörések mindent felülhaladnak s melyek szomorú tanuságot tesznek arról, hogy a hitbuzgóság még a nagy embereket is milyen embertelenné teheti“. Sárospataki Füzetek megjegyzése. VII.-ik évfolyam. 1863., 592. — Castelliót merész felszólalásáért halálra üldözték Kálvin és barátjai.

² Selyem togájában, hosszú fekete talárjában a renaissance e nem közönséges férfija még a nagy Szulejmán figyelmét is felkölté, ki megpillantván őt II. János király daliás kíséretében, érdeklő tudakolta kilétét. *Istvánffy*: Hist. lib. XXIII.

megy s ottan hal meg, mint nyilvános reformatus. Blandratát 1563-ban János Zsigmond hívja magához udvari orvosának és belső titkos tanácsosának fogadja.

Mint reformatus hagyja el Blandrata Lengyelországot s Erdélyben mihamar a reformatus zsinatok világi vezetőjévé emelkedik. Megismeri Dávid Ferenczet, az erdélyi első kalvinista püspököt, a vallásmozgalmak lelkes intézőjét. Barátjává teszi, ellátja könyvekkel és minél gyakrabban érintkezik vele. Dávid merész lelkét lánggra gyújtja az új világosság: a megismert tanok zászlója alá szegődik. Majd ő ragadja e zászlót erős kezébe. Egyik papját, Egri Lukácsot a felvidékre küldi s vele egyidőben Dávid is fellép Erdélyben a tordai, a gyulafehérvári és a marosvásárhelyi országos zsinatokon.

1566 márcz. 15.-ike a lelki szabadságnak hajnalhasadása Európa egén! Mi magyarok büszkén tekinthetünk vissza e napra. Az erdélyi iendek megelőzve Dudics, Chillingworth, Grotius, Kant és Pristley nagy szellemét, nemcsak kimondták a lelkiismeret szabadságát, hanem azt mihamar törvénynyé is emelték. E törvényből sarjadzott fel, mint erős tölgy, az új vallás és ágaival, leveleivel elborítá csakhamar fél Magyarországot. A Kálvin- és Lutherhítű egyházak százanként nyilatkoztak az új hit mellett. 1578-ban 322 pappal tartanak Tordán zsinatot, a honnmaradtakat ide nem véve. 1595-ben, az üldözés napjaiban, mintegy 425 unitarius ecclesiát számitanak Erdélyben és az Erdélyhez kapcsolt magyarországi részeken.

1568 tavaszán kezdenek a magyarországi ecclesiák is Szilágy—Szatmár vidékén az unitarismus mellett nyilatkozni. Pár év mulva rá Szekeressi Balázs huszti pap személyében már a Tisza mellékén is volt e felekezetnek esperese.

1569 oct. 20.-án lépett ki hivatalosan az erdélyi unitarius egyház Magyarország földére. János Zsigmond nyílt vitában óhajtván meggyőzni a kalvinisták vezéreit, zsinatot hívott össze a Partium akkori fővárosába, Nagyváradra. Seregével és egész udvarával együtt megjelent a nagyérdékű mérközésen. Mélius és Károli bámulatos szívóssággal és elszántsággal védelmezték hitbeli álláspontjukat. Dávid Ferencz a lelkében immár megalkotva élt tiszta unitarismus ki nyilatkoztatásával akarta semmivé tenni érveiket. Blandrata megriadt e vakmerő szándéktól. A genfi várkapu és a máglyán haldokló Servét tünt fel lelki

szemei előtt. Krisztus embervoltának hirdetése egész Európát szembe állította volna az ő hitfeleivel. Kislelkűn rábeszélte hát Dávidot: hallgatná el nézeteit. A gyűlölet, szítva a szüntelen zaklatott kálvinista tudósoktól, oly élénken lángolt fel irányukban, mintha a legtulzóbb, legszabadabb irány követőivé szegődtek volna. Ám a Krisztus lényéről közreadott nyilatkozatok legkevésbé sem voltak alkalmasak az ifjú egyház megerősítésére.

E válságos helyzetet akarta orvosolni később Dávid, midőn 1574 táján nyíltan hirdetni kezdé a Krisztus nem imádásának akkoriban hallatlan merészségűnek tetsző tanát. Csakhogy a kedvező idő már elmúlt. A fejedelmi széken nem jó barát, hanem irgalomnélküli ellenség ült. A jezsuiták Erdély határszélén állottak. Ez magyarázza meg a Dávid Ferencz tragikus bukását s ez ad kulcsot a socinianus szellemű s a mellett még haszon- és hatalomleső olaszoknak is áruló fölléptéhez.

Dávid Ferencz utolsó, reá nézve végzetes tanával betetőzte ama merész iveretű egyházat, melyet akkoriban minden viharnak kitett kősziklán, szédületes mélységektől környezve, csodálatraméltó következetességgel és szerencsével fölépített. Vallása az egyedüli magyar vallás — mind alapítójáért, mind követőiéért és mind a benne foglalt józan elvekért és erényekért méltán nevezhetjük annak. A socinianismus messze elmaradt mögötte. Emennek széthuzó, egymással viszálykodó elemeit Blandrata jóbarátja és Dávid nagy ellenfele, a fiatalabb Socin egyesítette. A maga nevét és szellemének bélyegét hagyta örökül nem nagy szerencsével reájuk. A támadó vihar elsöpörte csakhamar hitvalló követőiket s tudós könyveiken kívül semmi sem hirdeti többé az eltűnt lengyel unitarius egyház egykori nagyságát.

Mennyire magyar volt Dávid vallása, szembetünően mutatja az is, hogy az unitarius szászokat s később a menekült lengyeleket teljesen megmagyarosította. És mutatja kiváltképpen az, hogy Erdélyen kívül csupán csak magyarok közt terjedhetett el s terjedt oly vidékekre is, hová sem az erdélyi püspök, sem az erdélyi fejedelem hatalma el nem hatott. Mint fennebb érintettük, a Szilágy- és Szathmárvidék, Tasnád, Nagy-Bánya és Huszt környéke önként nyilatkozott az unitarismus mellett. 1569-ben átállt a nagyváradiakból 3000 lélek. Ugyanazon ősz-

szel Belényes elüzi kalvinista lelkészét s a nagyváradi katolikus püspökség második székesegyháza az egy Isten igéitől visszhangzik. Basilius Belényes vidékéről 1570 tavaszán még távolabb is feltüzte az új hitnek zászlaját. Megküzdött Méliussal Békésen a sokat emlegetett *békési* disputatióban. Közössé tette a *makói* templomot a méliusi kánonok tilalma ellenére az új és az orthodox felekezet között. Híveket nyert *Hódmező-Vásárhelyt* és *Csanádon*. Elfoglalta *Simándot* s a *temesvári* kálvinistákat Karádi és Óvári Benedek segítségével mind áttérítette a Dávid hitére.

Egyidejűleg a Duna mellékén is végig hullámozott az új áramlat. *Laskón* és *Tolnácn* már 1570-ben vitatkoznak a két irány hívei egymással. 1573-ban Gerlach *Nagy-Marost* egészen, *Tolnát* részben unitarius városnak találja. *Nagy-Harsány* és *Pécs* nagyjában szintén unitarius hiten voltak már ekkor. Északon *Nagy-Maros*, délen *Laskó* és *Síklós*, nyugaton *Szigetrár* és *Gölle* végpontjai az unitarismus által egy-két év alatt áthatott területnek. 1574-ben a baranyai kálvinista püspök Kálvintól és Méliustól tanulva felakasztatja a nagyharsányi papot, ki az unitarismust bevitte megyéjébe. A nagymarosiak a budai pasához fordulnak panaszra. A pasa vitatkozást rendel az új hit és a régiebb hit között, hogy kitűnjék, melyik részen áll az igazság. Unitarius részről megjelentek *Trombitás* János nagymarosi főember és ennek udvari papja *Csapó* György, továbbá *Jászberényi* György, Pécs első lelkésze; kálvinista részről *Teresmárti* Illyés hercegszöllősi püspök, *Síklósi* Miklós, *Mányoki* Péter kálmánesei prédikátor és a kíséretükben feljött *Nagytyálya* Bertalan. A vitát 1575 elején tartották meg a kormányzó pasa és a földiván előtt „törökök, keresztények, olaszok, görögök és zsidók nagy sokasága” jelenlétében.

Ez volt az unitariusok legelső föllépte Magyarország fővárosában. Szokolli Mustafa vezér és tanácsa a vita után nekik ítélte az igazat s Illyés püspököt és társait a nagyharsányi merényletért halálra ítélve, nehéz börtönre vetették. Csak nagy könyörgésre és súlyos váltságdíj lefizetése mellett bocsátották a foglyokat szabadon. Maguk az unitariusok jártak leginkább közbe kiszabadításuk érdekében.

Ez eset után szervezték a hercegszöllősi zsinaton a dunamelléki kálvinisták egyházukat, éppen úgy, mint 1567-ben szervezték Debreczenben a tiszamellékiek. Mindkét oldalon a fenye-

getőn terjedő unitarismus ellen emeltek biztosító gátakat. Békén megfértek ezután a két hit követői egymás mellett. 1588-ban meghalt a disputatio hőse, Jászberényi György. *Skarica* Máté élvén a jó alkalommal, Pécs megtérítésére indul. A vállalat nem remélt kudarczezal végződik. *Válaszítói* György, Dávid Ferencznek tanítványa, két napi vitában legyőzi *Szegedi Kis Istvánnak*, „a legtudományosabb magyar reformatornak“ tanítványát.

1629-ben a jezsuiták jutnak be Pécsre. 30—40 család katolikus s mintegy 1000 háznép unitarius és törökhítű lakta ekkor e virágzó gazdag várost. 1629-től 1633-ig 42, 1634-től 1638-ig 150 „arianust“ térítettek meg a jezsuiták. 1641-ben a katolikus hívek föladására magukat a jezsuitákat térítették el onnan a törökök. Nem is mentek oda vissza, a míg 1686-ban Pécs megint keresztény kézre nem került. 1687 végén elveszik a kath. betelepülők az unitariusoktól a Mindszentek templomát. 1692-ig még sok unitarius van Pécsen. Ugyan e tájt téríti meg *Pellérdet* földesura. *Arányost* maga a pécsi püspök, *Siklóst*, *Kozárt*, *Göllét* a jezsuiták; *Nagy-Harsány*, *Peterd* reformatussá lesz. 1710-ben küld még egy dunántuli község papért Kolozsvárra. 1771-ben találjuk még az „Actus Siklosienses“ följegyzései közt a ferenczieknel a következőt: „Az antitrinitariusok Siklóson újra felélednek“. Ez az utolsó tudósítás a mult századokban a dunántuli unitarismusról.

Az erdélyi unitariusok története ez alatt sokkal ismertebb, mintsem e helyen fejtegetésünkre szorulna. Mint vérzett el az unitarius nemesség Békés Gáspár és Székely Mózes zászlai alatt; mint irtották ki Básta hajdúi és vallonjai az unitarius városok Torda, Kolozsvár, Enyed és Dés népességét; mint éledt fel az unitarismus rövid időre Boesckay és Bethlen István pártfogása alatt; mint adta ki Thoroczky Máté püspök Enyedi híres könyvét a szent irás magyarázatáról magyarul és lett erre válasz az orthodox papok által fölingerelt fejedelem részéről a püspök családjának meggyaláztatása és kiirtása. A mi ezután következett, templomaink, iskoláink, könyveink és csaknem minden vagyonunk elvétele a katolikusoktól, azt sem említem: a leopoldi diploma félretétele s a rá következett osztrák szellemű üldözés protestans testvéreinkkel is közös, bár mindenütt nekünk jutott ki a legnagyobb rész belőle. A magyar unitarius egyház, mely az égi szikrát idő előtt le merte hozni a keresztény világ

számára, lelánczolt Prometheusként nyögött és kinlódott inségtől és mesterséges sötétől környezve egész a legújabb időkig.

A Kant által kezdett újkori philosophia és a francia forradalom tisztító tűzében phoenixként föltámadt emberiesség szelleme jött segítségre már csaknem az enyészet szélén. Nagyatyáink az idők jeleitől lelkesítve emberfölötti erőmegfeszítést tőnek. A mostani templomok és iskolák mind az ő áldozatkész-ségük gyümölcsei. Ugyanakkor a tengeren túl olyasmi történt, mi az unitarismus jövőjét és létjogát beláthatatlan időkre biztosította. Angol költők, böleselők és természetvizsgálók által inditva, a nagy Milton, Locke és Newton — a mi Karádk, Dávid és Dudiesunk szellemrokonai — nyomán új életre kelt még egyszer az unitarismus. A tudós, szabad Angliában és Amerikában föltámadt oly ellenállhatatlan erővel, mely csak a mi XVI.-ik évszázi történelmünkhöz hasonlítható. Győztes rohammal gyökerében támadta meg „az emberi szellemet megalacsonyító“¹ orthodox kalvinismust, elhódította tőle Amerika legrégebbi egyetemét és legtanultabb, legjelesebb fiait. A megmaradt részt is áthátotta. *Priestley, Channing, Parker, Clarke Freeman, Bryant, Longfellow, Emerson, Martineau, Washington és Lincoln* — oly fényes névsorozat, melynek az üldözött lengyel és az elnyomott magyar egyház csak halvány mását bírja adni. Londonban ma 28, Bostonban 33 templomban dicsőítik az *egyedül való, egyetlen egy Istent* . . .

1822-ben értesültek angol testvéreink arról, hogy Erdély bérczei közt élnek még az ő unitarius egyháznak képviselői. Rögtön összeköttetésbe léptek velük, tudatván az ő történetüket és érdekekkel kérdezősködvén a rokon-egyház szervezetéről. Az érintkezést Bölöni Farkas Sándor látogatása füzte szorosabbra és szakadatlanul tart ez mind e mai napokig.

¹ V. ö. *Szász Károly* kitünő cikkével: Channing E. W. Sárospataki Füzetek. VII. évf. 1863. „Channing azért fordult el a kalvinismustól, mivel szerinte e tan *megalacsonyítja az emberi szellemet, abszolút alárendeltségbe állítván azt istenhez.* Azon tan, mely az emberi akaratot szabad helyett szolgáló akaratnak állítja, mely szerint tehát nem csak a természeti világban, hanem az ember saját erkölcsi belvilágában is, isten minden és az ember semmi — e tan Channing öntudatát fölláztatotta“. 630. l.

(1900.)

KANYARÓ FERENCZ.

Ulfilás

a góthok arianus püspöke.

(311—381.)

Ulfilás, a góthok arianus püspöke kizárólagos helyet foglal el a történelemben. Nemcsak mint missionarius volt nagy, nemcsak mint oly ember volt kiváló, a ki népének erkölcsi és szellemi emelésére szentelte életét; hanem fölötte nevezetes azért is, hogy ő volt a góth *betük* feltalálója s a teuton irodalomnak megalapítója. A görög mythologia szerint Cadmus tizenhat betüt adott Görögországnak; Luther a bibliát adta a nép nyelvén honfitársainak; a góthokat illetően mindkét munkát Ulfilás végezte, s ezenfelül ő az a nagy apostol, ki a góthokat a pogány vallásról a keresztény vallásra térítette. Sokan azt mondják, hogy az arianismus teljesen meddő hit volt, melynek nem volt semmi hatása, s mely egyetlen nagy embert sem adott a világnak. Ulfilás ez állítást megegyeztet. A harmadik és negyedik században csaknem kizárólag az arianusok voltak a keresztény vallás missionariusai és pedig oly eredménynyel, hogy főleg az Ulfilás odaadása és erélye folytán, egy egész nemzet tért a keresztény vallásra. A góthok az arianus vallást mindenfelé terjesztették. A merre mentek, a góth bibliát magukkal vitték és sátortemplomaikban keresztény istentiszteleteket tartottak. Azt mondják, hogy megjelenésüket mindenütt üldözés és pusztítás kísérte. Annyi igaz ebből, hogy eltanulták az üldözést az Athanasius követőktől és szigoruan büntették a nekik bajtesináló Athanasius követők zendüléseit. Nem kell azonban felednünk, hogy történetük leírását épen elkeseredett ellenségeik hagyták reánk, kik az arianismust atheismusnak és istenkáromlásnak s minden arianust gonosztevőnek tekintettek. Azok a történetek, melyek azt mondják, hogy az arianus góthok lerombolták a keresztény oltárokat és tem-

plomokat, legyilkolták a keresztény papokat; azok a történetek, melyek erőszakoskodásaikról és kegyetlenségeikről beszélnek: a legnagyobb részben valótlanok, más tekintetben pedig túlzottak. A tény az, hogy a keresztény emlékeket nagyrészt épen maguk a katolikusok rombolták le. Theodorikról, a góthok királyáról az van feljegyezve, hogy igyekezett útját állani ama lealázó rombolásoknak, melyekért egyedül a mindent felfalni akaró római egyház a bűnös. Ezenkívül van egy más, nevezetes feljegyzés is, mely azt mondja, hogy a góthok, mint nemzet, tiszta életet éltek; a nők iránt kellő tisztelettel viseltettek még a kereszténységre térésüket megelőzőleg; sőt az ellenséges indulatu történészek évkönyveiben is nem egy történelmi feljegyzést találunk arról, hogy, midőn győzedelmes hadseregeik nagyobb városokat kerítették hatalmukba: a góthok mindig indulataik felett uralkodó, a szent dolgok iránt tisztelettel viseltető nép voltak. Ezt maga Augustinus is megvallja. Salvianus, a ki nem volt góth, az ötödik századról írván, a római és góth nép erkölceit egymással összehasonlítván, a rómaiakról nagyon is kedvezőtlenül nyilatkozik s kijelenti, hogy maguknak a rómaiaknak bűne okozta a birodalomnak bukását. A vandálok hadsergét, mikor Karthágóba bevonultak, puritánok hadseregének nevezi ahoz képest, a milyenek voltak e városnak felette „orthodox“, de az erkölcstelenségbe mélyen lesülyedt lakói. A vandálok, éppen mint a góthok arianusok voltak; már pedig az „orthodox“ történet írók szerint az arianus dögletességből semmi jó sem származhatott.

Theodoret azt mondja, hogy midőn 376-ban Valens császár a góthok egy részét birodalmába befogadta, ezek nem akarták kezdetben az arianismust elfogadni, mert megelőzőleg „orthodox“-ok voltak; továbbá, hogy Eudoxius, e konstantinápolyi arianus romlott lelkű püspök, befolyásolta Ulfilást, s mézes szavakkal és vesztegetéssel ő vette rá, hogy legyen arianussá; tehát a mézes szavak és vesztegetés győztek. Ebből egy szó sem igaz. Az igazság az, hogy Theodoret, mint *orthodox*, semmikép sem tudta elhinni, hogy egy olyan jó ember, mint Ulfilás, kezdettől fogva arianus lehessen; de azt már el tudta hinni, hogy Ulfilást, mint jó katolikust, meg lehetett vesztegetni az arianismus részére. Sokrates, a történész, Arius hirtelen halálát „gonoszsága beismerésének“ tekinti, míg az arianusok azt

egészen természetesen az „orthodoxok“ mérgezésének tulajdonították. Nem lehetünk eléggé óvatosak a tekintetben, hogy az arianusokat illető korszakok történetirői közül, kinek állítását fogadjuk el. Photius, ki az arianus Philostorgius történetét megírta, bár később bizonyára javított munkáján, őt léptenyomon „istenkáromlónak“, „hazugnak“, „elvetemedett, nyomorult embernek“ nevezi. Az ellennézetűeket így szidni: Athanasius divatja. Lehet, azt várták Photiustól, hogy az arianusokat a leghevesebben átkozza el, s ezért nevezi el őket: „ördögöknek, antikrisztusoknak, bolondoknak, zsidóknak, atheistáknak, polytheistáknak, kutyáknak, farkasoknak, oroszlánoknak, nyulaknak, kaméleonoknak, gyikoknak, bogaraknak, piócáknak, férgeknek és szunyogoknak“. Ime Photiusnak néhány válogatott, de ellentmondó jelzője, melyeket az ellenfélre szór. A „vallástalan“ és „erkölestelen“ jelzők még a legenyhébbek. Az arianusok „ellenségei Istennek és ellenségei Krisztusnak“; — természetesen mindezek alatt azt érti, hogy az arianusok ellene állnak Athanásius nézetének. Beszél az arianusok „változékony és fortélyos vallástalanságáról“. Egy bizonyítást a következőkép vezet be: „e vallástalanok tehát, bolondságaik között felette kevés értelemmel rendelkezvén, lássuk, vajjon e különös sophismájuk még nem észszerűtlenebb-e, mint a többi“. Tovább: „ki az tehát, a ki őket keresztényeknek nevezné és nem ördögtől származottaknak, a minthogy az ők vezetőjük az ördög“. Különbén még a modern írók is gyakran beleesnek e ragályos betegségbe. Newman az arianusokkal szemben kimeríti a szidalmak egész szótárát; az arianusokról irt történelme bár sok tekintetben figyelemreméltó, azt mégis inkább az „arianusok elleni epésségnek“ lehet nevezni. Newman is úgy tekinti Arius halálát, mint Isten ítéletét gonoszsága felett.

Csupa lehetetlenségnek látszik, hogy egy orthodox író igazságot szolgáltatson az arianusoknak, vagy hogy az arianus féle mozgalmakat egyébnek tekintse, mit az igaz hiten elkövetett istentelen gyalázatnak. Sem a negyedik, sem a huszadik század „orthodox“ hívője nem tudja belátni, beismerni, hogy az arianismus egy kísérlet volt arra, hogy gát vettessék az ősi hit — a mely bizonyára nem volt athanasiusi — megrontásának növekvő áradata elé. Még Gwatkin is úgy beszél Ariusról, mint egy tisztetlenségű személyről, az arianusokról, mint hitszegőkről s Krisztusokról,

mint egy pogány félistenről. Az arianusok — szerinte — mindenütt csupa „udvari eselszövényekkel és katonai erőszakkal“ dolgoztak. Azonban Ulfilás munkálkodásának becsét tagadni már nem meri, ezért azt mondja: „Ulfilás csak véletlenül volt arianus“. Az arianismust „elbizakodott theorizálók tömegének“ nevezi.

Senki sem tagadhatja, hogy az arianismusnak is, mint felekezetnek, voltak komoly hibái; a Krisztusról, mint második Istenről szóló tanítása a kettősistenség vádjával illethető, s bizonyítékai bizonyos mértékben tényleg „elbizakodott theorisálásra“ voltak alapítva; csak hogy mindez sokkal inkább kimutatható az Athanasius hiveiről. Különböznél is mindkét párt oly tárgyakat vitatott, melyek felett dogmatizálni egyiknek sem volt semmi biztos alapja; de ha volt párt, mely a tények és a józan ész követelményei iránt több tisztelettel viseltetett, mint a másik: az akkor nem az Athanasius pártja volt. A világtörténelemben talán soha egyetlen korban sem hiányzott annyira az egymás iránti kölesönösségnek érzete és nem volt oly szerencsétlen vakság az idők jeleivel szemben, mint épen az arianismus korában, midőn becsvágyó főpapok vezetése alatt verekedtek s gyilkolták egymást az emberek csupán egy eszméért — egy betűnek egy szóban való érvényesítéseért — lázadással, vérontással töltvén be Alexandria és Konstantinápoly utcáit, feledvén, hogy ugyanazon idő alatt az egész császárság bomladozik körülöttük. A világtörténelemben valóban kritikus időszak volt az, a melyben Ulfilás megfutotta áldásos pályáját.

Ulfilás keresztény szülőktől származott; Dáciaiban született 311-ben. Elődeit, mint hadifogyókat szállították volt a góthok hazájukból Kappadokiába 267-ben. Tudjuk, hogy a keresztény foglyok jelentékeny befolyást nyertek mindenütt győzőik felett; a birodalom különböző részével összeköttetésben álló kereskedők mellett, ők voltak mintegy első ügynökei a keresztény térítéseknek. Ulfilás szülői a góthok közt annyira meg voltak helyzetükkel elégedve, hogy fiukat is „wulfila“ góth névvel nevezték el, a mi *kicsiny farkast* vagy *farkas kölyköt* jelent. E név, a később történet igazolása szerint, nem volt megfelelő; inkább lehetett volna őt „jó pásztornak“, mint nyáját pusztító „farkas kölyöknek“ nevezni. A szülők módjuknak megfelelően, bizonyára a legjobb nevelést adták gyerme-

küknek. Későbbi életében nemesak latinul és görögül, hanem góth nyelven is tudott prédikálni. Szülőinek, úgylátszik, meg lehetős tekintélye volt a góthok között, mert mikor 332-ben, miután a góthok a sok háború következtében legyőzettek s Ariaric góth király saját fiát kezesül küldte Konstantinápolyba, Ulfilás is a király fiával oda küldetett. Mintegy 10 évig maradt Konstantinápolyban, (332—341) huszonegy éves korától 30 éves koráig. Ez idő alatt mint *lector* vagy olvasó szerepelt az egyházban. E korszakban egy vagy más alakjában az arianismus volt az államvallás a keleti birodalomban, az Athanasius követők pedig eretnekeknek tekintettek. Ezt igazolja az, hogy mikor Naziansi Gergely 379-ben Konstantinápolyba ment, nem kapott templomot, melyben predikáljon. Az összes templomok az arianusok birtokában voltak s Gergely egy barátjának házánál volt kénytelen predikálni. Míg Ulfilás az olvasói, ugynevezett alsóbbrendű hivatalt viselte, arra a meggyőződésre jött, hogy a bibliát le kell fordítani góth nyelvre. Konstantinápolyi elfoglaltsága mellett gyakran látogatta meg honfitársait is Daciában. A hadseregben is több góth katonát ismert. A közönséges góth nép se latinul, se görögül nem tudott olvasni. Ulfilásnak az volt a szándéka, hogy a nép kezébe góth nyelvű bibliát adjon; e czélből elsősorban betűket kellett feltalálnia és megállapítania, hogy ezek segítségével a népet olvasni megtanítsa. E munka sok időbe került. Eltekintve minden buzgóságától, ez volt a fősegítő eszköze missionáriusi nagy munkájában.

341-ben Eusebius nikomediai arianus püspök, Ulfilást a góthok püspökévé szentelte fel. A 325.-iki niceaei zsinat Ariust száműzte; 341-ben pedig Antiochiában tartottak zsinatot, hogy Athanasium letegyék s eltöröljék a hitvallásból a veszedelmes „*homo-ousion*”-t. Valószínűleg e zsinat küldte ki Ulfilást a góthok missionáriusi püspökévé. Hét évig (341—348) munkált a Dunán túli részeken s valószínű, hogy a biblia egyes részei már akkor készen voltak használatra. Ő a góthokat az evangeliumnak nemesak szavaira tanította meg, hanem arra is igyekezett, hogy hasson át mindenkit az evangelium szelleme; ezt egyfelől azért tette, hogy szokjanak le a durvaságról, az ivásról, a nyereskedésről és a vérontás kedveléséről; másfelől, hogy ápolják azokat az erényeket, melyekről e nemzet híres volt. A népből sokat nyert meg így a kereszténységnek, a mi által maga

ellen ingerelte a visigóthok királyát, ki félt, hogy a nemzet egészen leszokik harezias hajlamairól. E király oly rendszeres üldözést indított a megtértek ellen, hogy Ulfilás kénytelen volt azzal a kéréssel fordulni Constantius császárhoz, hogy adjon engedélyt neki és nyájának Moesiában való letelepedésre. Így 348-ban, mint egy második *Mózes*, — a császár szavai szerint — a Dunán átkelt és a Haemus hegy aljában a mai bulgáriai Tirnova környékén nyájával együtt letelepült. E „kisebb góthok“ — mint őket nevezték — békeszerető, pásztor emberekké, földművelőkké lettek; szegények voltak ugyan, de elégedettek. Az van különösen feljegyezve róluk, hogy tejet ittak; mert szőlőjük nem volt, bort ritkán láttak. Nagy változás volt ez a mult részeges kicsapongásaihoz képest s meg kell vallanunk, hogy nem egy ama góthok közül, kik később Italiát és nyugat Európát legyőzték, e tejjivók közül került ki. Ulfilás 33 évig munkált közöttük predikálván nekik, tanítván, látogatván és segítvén mindig őket. A biblia fordítását Sámuel és a királyok könyvének kivételével bevégezte. Ezeket, ha igazat adunk Philostorgiusnak azért nem fordította le, mert harezias szellem nyilatkozik meg bennük.

Nem lesz fölösleges talán, ha szólunk valamit e helyen a theologiai pártoknak ez időbeli állapotáról. Ulfilás halálos ágyán egy confessiot hagyott hátra, melyet az ő tanítványa, Auxentius őrzött meg töredékesen számunkra. E confessio kezdete, mintha álhireket kívánna helyreigazítani, így kezdődik: „Én, Ulfilás, püspök és hitvalló, ezeket hittem mindig“. Meg kell jegyeznünk, hogy egészen 1840-ig Ulfilásra vonatkozólag minden ismeretünket teljesen az ötödik század *orthodox* történetiróitól vettük, ezek pedig róla mindig barátságtalanul, sőt igaztalanul szóltak. 1840-ben Waitz a Louvreben levő egy kéziratra hívta fel a figyelmet. E kézirat megbecsülhetetlen értékűnek bizonyult, mert minket az igazi Ulfiláshoz vezet; Ulfiláshoz úgy, a mint őt egyik tanítványa, Auxentius, ki benső összeköttetésben állt vele, előnkbe állítja. Auxentius is, arianus püspök volt Moesiában, Dorostorusban és 390-ben halt meg, mintegy 10 évvel Ulfilás után. Auxentius, Ulfilásnak a halálos ágyán tényleg mondott következő szavait hagyta reánk: „Én, Ulfilás, püspök és hitvalló, *mindig* ezeket hittem“. Azoknak tehát, kik Ulfilásnak a kereszténységre és az arianismusra való *térítéséről* beszélnek, az

ő határozott szavaival felelünk: „én mindig ezeket hittem“
„Egy Isten van, az Atya: hiszek az ő egyedül teremtett fiában, a mi Urunkban és Istenünkben, a ki teremtője és alkotója az egész teremtésnek, a kihez hasonló semmi sincs. Ezért egy Istene van mindenknek, ki a mi Istenünknek is Istene. Hiszek egy Szentlélekben, egy megvilágosító és megszentelő hatalomban, mely sem nem Isten, sem nem Úr, hanem szolgálja a Krisztusnak“. A confessio itt megszakad, de tanítványa tovább megy, magyarázván mestere hitét: *Isten az Atya: legfőbb; Krisztus a második helyet foglalja el, ő bizonyos másodrangú Isten, ki az írások szerint, szerzője minden dolgoknak, ki létezett az Atyában, az Atyáért és az Atyának dicsőségére.* „Azt ő sohasem tagadta, — mondja Auxentius — hogy ez nagy Isten és nagy ur volt, egy nagy rejtély, szabadító, megváltó, igaz bírója élőknek és halottaknak, de a kinek mégis magának is volt egy nagyobb Istene, maga az ő Atyja; ezt ő mindig elismerte az áldott evangéliumnak megfelelően“.

Világos a heterodox hitnek ez állításából, hogy a negyedik század orthoxiája és heterodoxiája közt nem volt olyan nagy különbség, mint a mai koréi között. Arius tisztán állította, hogy hite szerint Krisztusnak lényege különbözik az Atya lényegétől; a Fiu egy teremtmény, az első és legnagyobb ugyan, de mégis csak teremtmény, a mi különbözik más teremtményektől nem *nem* szerint, hanem *rang* szerint; nem egyenlő az Atyával és nem is örökkévaló mint az Atya, hanem teremtetett a világ előtt, teremtetett a semmiből az Atyának szabad akaratából. Ezért nem helyezhető az Atyával való egyenlőségre. A maga igazi fővonásaiban ez volt az *arianismus*.

Hogy ez arianus eretnekségnek egyszermindenkorra véget vessenek, az Athanasius követők sok jelenlevőnek tiltakozása ellenére, kimondták Niceában a *homo-ousiont* (egylényegűséget). A zsinat után nőttön-nőtt az elégedetlenség e kifejezéssel szemben, mely helyett a semi-arianusok a *homoi-ousion* (hasonló-lényegű) kifejezést ajánlották. De ez nem elégített ki egy másik, ugynevezett *anomoios* (nem hasonló) nevű felekezetet, mely azt tar'otta, hogy Krisztus *lényegileg egyáltalán* nem hasonló az Atyához. Egy más felekezet, e kifejezések közül egygyel sem elégedvén meg, *homoiios* (hasonló lényegű) szót fogadta el, úgy azonban, hogy egyszerűen kimondta, hogy Krisztus hasonló az Atyához, de további meghatározásokba nem bocsát-

kozott. E párthoz tartozott Ulfilás s birtokunkban van ünnepléses vallomása, hogy az volt *mindig* az ő hite.

A harmadik és negyedik század theologiai vitatkozásainak sok szóharczából magasan emelkednek ki e szavak, mint a vitatkozó pártokrak s ama műkifejezéseknek ismertető jelei, melyekkel az Isten fiának természetét határozzák meg; Isten fiának, a ki — bár ez csaknem feledésbe ment már — mégis tényleg csak názárethbeli egyszerű ifju vala. Most az egyik, majd a másik párt nyerte meg az elsőséget, a szerint, a mint az udvari tekintély, egyes párttörödékek vagy politikai ármányok segítségükre mentek. 360-ban a Konstantinápolyba összehívott zsinaton, melyen Ulfilás is jelen volt, a *homoios* párté lett a győzelem. Hosszas volna ezt részletesen tárgyalni. Elég annyit megemlíteni, hogy Konstantius, ez arianus császár, testvérének Constánsnak 360-ban történt halála után, a birodalom mindkét részének császárává lévén, minden gondját arra fordította, hogy birodalmában egységes hitvallást biztosítson. Azt remélte, hogy a zsinatra megjelent keleti és nyugoti püspökök majd csak megegyeznek valamely egységes hitvallásban; s el volt határozva, hogy — ha a szükség parancsolja — bizonyos nyomást is fog gyakorolni e tekintetben a különböző pártokra. Azonban azt tapasztalta, hogy a nyugati püspökök azt a hitvallást, mely eléjük terjesztetett s a mely főjellemvonásaiban egészen *homoios* volt, semmikép sem fogadják el. Ezért azt rendelte, hogy Ariminumból, hol a püspökök összegyűlve voltak, eltávozni addig senkit ne engedjenek, míg a hitvallást alá nem írják. Azzal a szándékkal tehát, hogy addig a püspököket el nem bocsájtja, noha szigorú télnék néznek elibe, míg a hitvallást alá nem írják, őket több hónapon keresztül együtt tartotta. Ekkor történt, az, a miről Gwatkin úgy emlékezik meg, mint „olyan gázságról, melynek aligha van párja a történelemben“. Az elnök, Valens püspök, a császár megbízottja, annyira közeledett az orthodoxiához és a püspökök a heterodoxiához, a mennyire csak e válságos durva helyzet őket kényszerítette. A püspökök mind aláírták a hitvallást. A *homoios*t tanítók teljes győzelme lett az eredmény. Jeromos gúnyosan jegyzi meg: „nyögött az egész világ és bámult, hogy mindenki arianus“. Az Ariminumi hitvallás, melyben a keleti püspökök hamar megegyeztek, felállította a tételt, hogy „a fiu hasonló az Atyához, a mint azt az Írások

mondják“, de ugyanakkor megtiltotta, mint az irásokkal ellenkezőt, a „lét és lényeg“ kifejezéseknek használatát. A nyugati püspökök közül később sokan azt állították, hogy őket rászedték, s vissza akarták vonni aláírásaikat. Valens bizonyára dicsekedett, hogy furfangjával megnyerte a nyugati püspököket, mert későbbi történétírók őt különféle gyalázzal illetik. Ulfilas nyugodt lelkiismerettel írta alá e hitvallást, mert ő mindig a *homoios*-tant hirdette; az orthodox Socrates arról van meggyőződve, hogy Ulfilas csupa gondatlanságból írta azt alá. 360-tól 379 ig, mikor Theodozius lépett a trónra, legalább is keleten a *homoios* hitvallás volt az elfogadott. Nyugaton, az arianizmus sohase vert mély gyökeret, csak a győzedelmes góthok terjesztették azt el a birodalom minden részében.

Konstantius császár 361-ben meghalt, utána hitehagyó Julián lépett a trónra, kit két évvel később Jovianus követett egy évig. 364-ben Valens lett a császár, ki arianus, avagy mint az orthodoxok nevezik őt „Krisztus gyűlölő volt“. Alatta egy újabb góth-bevándorlás történt a római birodalomba. Ugyanis Athanarik góth király lelkéből gyűlölvén a rómaiakat és a keresztényeket, birodalmában, a Duna északi részén, 370-ben második ízben kezdett a keresztények üldözéséhez. Versenytársa Frithigern a keresztényekkel tartott s háboru lett az eredmény. 370. és 375. közt a visigóth nemzet lázadásban tört ki, mikor is egy oly válság ütött ki, mely Európa ábrázatát megváltoztatta s nagy mértékben befolyásolta a mivelv világ későbbi történetét. Ez a hunnok betörése volt (372. vagy 374) Ázsiából, kik Európa délkeleti részét ellepték s elpusztították első sorban Hermanricnak ostrogóthie királyságát, azután pedig betörvén a visigóthok területére, mintegy 80 éven át, pusztulást és romot hagytak maguk után közép és nyugat Európában. Mikor e félelmetes *istenostor* a visigóthok területére lépett, Athanarie a Kárpát-hegység erősségei közé menekült; Frithigern, saját fiával és ellenfelének sok párthívével, 200.000 fegyveressel és mintegy egy milliót kitevő népességgel a Dunán át, Moesiába vonult, hol Ulfilas és az ő népe már régóta békességben éltek. A császár a következő feltételeket szabta eljűk: tegyenek le minden fegyvert, mint segédesapatok szolgáljanak a római hadseregben, s legyenek keresztényekké, azaz arianusokká. Ez utóbbi kikötést az *orthodox* történétírók zsarnokság-

nak nevezik, de nekem úgy tetszik, hogy az egész kikötés teljesen az ő találmányuk. Mert tekintve, hogy a beköltözöttek legnagyobb része már is arianus volt, alig valószínű, hogy Valens ily kikötést tett volna. A sok nyomorúságnak története, mely ezután következett, hosszadalmas és szomorú. A góthok nyomorúságba jutottak, sőt arra kényszerítették, hogy mindenüket eladják, még saját gyermekeiket is, hogy csupán az élet szükségleteit megszerezzhessék. A nyomor és kétségbeesés tovább űzte őket. Végre egy kegyetlen küzdelem következett, mely 378-ban Drinápolynál a rómaiknak teljes leverésével végződött. Ilyen csapás a római fegyvereken nem esett Kr. e. 216. óta. A hadsereg kétharmada halva feküdt a csatatéren, a császár valamely eltévedt nyitól megsebezve, egy kunyhóba menekült s ott megégették. A drinápolyi ütközettől lehet számítani a római császárság hanyatlásának és bukásának kezdetét. A csatát megelőzőleg Frithigern és Valens közt alkudozás folyt; az alkudozás alatt egy követ „a keresztény vallásnak egy presbytere” küldetett az uralkodókhoz azzal a kéréssel, hogy kössenek békét. Azt mondják e követ Ulfilás vala, noha ezt megállapítani nagyon nehéz. Annyi bizonyos azonban, hogy ily célra ő a legalkalmasabb és a legmegfelelőbb volt.

Csak egy pillantást kell még vetnünk Ulfilásra, ez az utolsó útja Konstantinápolyba és — halála. 379-ben Theodosius császár lépett a trónra, ki katolikus lévén, politikája súlyos csapás volt birodalmában az arianismusra. 380-ban kiadta az *egységesítés* iránti vallásrendeletet s Athanasius hiveinek törvényes jogot adott arra, hogy felvegyék a „katolikus” nevet s megengedte, hogy más hívőket — az edictum szerint — mint „balgákat és bolondokat”, az „eretnekek” szégyenletes nevével bélyegezzenek meg. Ugyanezen évben Demiphilus konstantinápolyi arianus püspököt magához idéztette s azt követelte tőle, hogy vagy írja alá a niceaei hitvallást, vagy hagyja el állását. A császárnak ez eljárása és több hasonló irányú kijelentése nagyon nyugtalanító volt; az arianusok álláspontjuknak határozott helyeslését az egyház egyetemétől várva, ígéretet nyertek a császártól egy közönséges zsinat összehívására. Athanasius hivei félvén egy ily zsinat eredményétől, mivel az ariánizmus tagadhatatlanul hatalmas volt abban az időben, minden erejükkel arra törekedtek, hogy a császárt ígérete megmá-

sítására birják. A terv sikerült, a császár nemcsak visszavonta ígéretét, hanem egy rendeletet is adott ki, melyben a hitpon-
tozatok feletti vitatkozást, akár nyílt, akár magán helyen, meg-
tiltotta. 381-ben Ulfilás több püspökkel együtt Konstantiná-
polyba idéztetett, s mint tanítványa mondja, el is ment oda,
„az Istennek nevében“, de sok balsejtelemmel szívében. Nem
tudjuk bizonyosan, de valószínűnek tartjuk, hogy 40 évi hívse-
ges munkálkodása után minden reményeiben való e nagy esa-
lódása, igen sok volt lelkének. Már 70 éves volt, gyengülő
erővel. Alig lépett be a fővárosba, egészsége elhagyta s nemso-
kára meghalt. Ez a májusi nagy zsinat előtt történt, mikor a
nicaeai hitvallás újra megerősítést nyert és az arianismus elnyo-
matott.

Theodosius megrendelte, hogy az összes templomok át-
adandók a katolikusoknak, a szakadárok számüzendők s az
egyházban minden hivataltól eltiltandók. Ezeket az egyház
kebelén kívül állóknak tekintették. Socrates, az *orthodox* törté-
netíró, megemlíti, hogy Theodosius összesen tizenöt rendeletet
adott ki abból a czélből, hogy az arianismust elnyomja. Az ember
hajlandó azt hinni, hogy csak tréfálódzik katolikus hittestvé-
reivel, pedig teljesen igaza van, midőn ezt írja: „miután az
arianusok 40 évig a templomok birtokában voltak, Theodosius
császár *békéltető lépéseinek* ellene szegülvén, kiűzettek a városból és
a *homoousion* újra birtokában vette az összes templomokat.

Ulfilás — talán szerencse ő reá nézve — nem érte meg
az arianismusnak e látszólagos pusztulását; *látszólagos* — mon-
dom — mert bár nehéz volt e esapás, mégis még sok időnek
makaes küzdelmén kellett átmennie. Ulfilást megkímélte halála
a növekvő fájdalomtól. Az iránta érzett tisztelet oly nagy volt,
hogy az összes felekezeteknek és pártoknak egybegyűlt egyházi
férfiai kísérték ki sirjába. A zsinat még nem nyilvánította volt
az arianusokat száműzötteknek. „Minő kiváló érdemei voltak
— kiált fel Auxentius — ez embernek, kit Isten keze Konstan-
tinápolyba hozott meghalni, hogy ott Krisztusnak e szent és
szepőlötelen papja ilyen különös és fényes tiszteletet nyerjen a
keresztények nagy sokaságától“. A tanítvány nagyon dicséri
mesterét, „a kit — a mint mondja — én nem tudok méltókép
dicsérni s a kiről mégis nem merek egészen hallgatni“. Bár-
mily nagy érdemei voltak is, azt még sem szabad gondolnunk,

hogy Ulfilás ment volt korának türelmetlenségétől. Auxentius nyíltan mondja, hogy Ulfilás kiméletlenül fizetett vissza a katolikusoknak, kiket legkevésbé sem habozott eretnekeknek, antikrisztusoknak, istenteleneknek, fufangoskodóknak nevezni. Ulfilás nem vett részt korának nagy vitatkozásaiban; de ezt nem azért tette, mintha hiányzott volna benne hite becsének érzete, hanem, mert inkább szerette „prédikálni az evangéliumot és legeltetni a lelkeket”. hiszen ezt tartotta ő egy keresztény püspök legbecsesesebb munkájának. És ő bizonyára több jót tett ez és az által, hogy a bibliát góth nyelvre lefordította, mint sokan azok közül, a kiknek neve kimagaslóbb helyet foglal el az *orthodox* történetírók évkönyveiben és a kiknek szava hangosabb volt koruk szócsatáiban, mint az övé.

A góth nyelvet és Ulfilás biblia fordítását attól az időtől kezdve ismerjük, a mikor a 16-ik században a Codex Argenteus felfedeztetett, mely jelenben az upsalai kir. könyvtárban van. Azt az ötödik század végén másolták Itáliában, száz évvel Ulfilás halála után. Az ötödik századtól a tizenhatodikig, történetéről semmit sem tudunk. Ekkor fedezték fel Werdenben Westfáliában. Némelyek azt mondják, hogy egy angol tanuló lopta el Ravennából s hazafelé menetelében Werdenben beteg lett és meghalt. Ha ehhez még azt a gyanúsítást is hozzá tesszük, hogy e tanulónak bizonyára valami gonosz arianusnak kellett lennie, akkor a történet teljes. Azt is mondják, hogy e Codex Prágában volt, s onnan a svédek vitték el 1648-ban, mikor a cseh királyok régi palotáját megostromolták. Egyéb hadizsákmány között Krisztina királynőnek ajándékozták. 7 évvel később Németalföldön Voss Izsák kezeibe került, kitől de la Gardie herezeg svéd tábornok megvásárolta; a herezeg a könyvet kemény ezüst kötésbe köttette s így még egyszer a királynénak ajándékozták. 1669-ben a királyné a Codexet az upsalai könyvtárba helyezte, s ott van ma is, mint a könyvtár legbecsesesebb kincse.

Egykor 330 levélből állt, ma már 187-ből áll. 1821. és 1834. közti időben tizet elloptak belőle, de évekkal később maga a tolvaj halálos ágyán visszaadta. Gyönyörű kézírás biborszínű velin papíron, a betűk ezüstösek, (innen vette nevét) néhány szó a fejezetek elején aranyozott. A betűk egész végig mind írva és nem nyomatva vannak, mint azt némelyek állítják. A Codex nem teljes, csak az evangéliumokat tartalma za a követ-

kező sorrendben: Máté, János, Lukács, Márk. Nehány helyen különféle olvasmányok és magyarázatok vannak beírva és több helyen valamely magát correctornak feltoló egyén azt mutogatja, hogy mennyi hibát tud csinálni.

Ulfilás az ó-testamentumot a Septuagintából fordította, az újat pedig az ama korban közkézen forgó görög szövegből. Eltekintve fordításának, mint fordításnak belső becsétől, az azért is értékes, mert bizonyoságot nyújt arról is, hogy a negyedik század közepén minő szövegeket használtak a byzanci és a keleti egyházakban.

A góthi biblia Ulfilásnak sokkal maradandóbb emléke, mint volna bármely réz- vagy kőszobor. Mint nemzetének misszionáriusa: az evangéliumnak volt hirdetője és a békességnek szószólója. Egy egész nemzet köszönte neki hitét, vallását. Negyven évig szolgálta lankadatlan buzgósággal egy nemzetnek erkölcsi és vallásos emelkedését. Nem csüggesztve a csaták zaja, nem ingatva meg a versengő theologusok illetlen küzdelme által, prédikálás, irás és imádkozással hivséges szellemi vezére maradt népének. A későbbi korszakokra egy unicum irodalomnak megbecsülhetetlen kincsét hagyta. Hagyott egy arany folyót, mely a távoli ősi forrásból egy régen élő nyelvnek maradványait hozta le nekünk, melyek bizonyosokká tesznek a felől, hogy az összes teuton nemzetek nyelvei egy forrásból eredő, különböző patakok. Philologiai szempontból ez megbecsülhetetlen ajándék. De ennél sokkal nevezetesebb az, hogy a történelem örök betűkkel véste be lapjaira az ő hasznos, az ő önzetlen és jótékony életének példáját, egy oly viharos korszakban, mikor a hatalom igen gyakran jog volt, s az erősebb hang nagyon cokszor elfojtotta az igazság és igazságosság érveit. Kiváló érdemének talán legbecsesebb tanubizonyága az, — és az attól származik, ki az ő arianismusát elvi és gyakorlati szempontból elítélte és a ki sajnálkozott hatalmas befolyása és széleskörű tekintélye felett, — kiváló érdemeinek az a legbecsesebb tanubizonyága, a mit róla Socrates, a történész ír: „annyira megtanította a góthokat a vallásnak elemeire, az erkölcsösségnek és nemességnek gyakorlására, hogy ők a legbensőbb bizalmat helyezték beléje s teljesen meg voltak győződve, hogy sem tenni, sem mondani nem tudna semmit, a mi rossz”.

Manning E. J. után — angolból.

CSIFÓ SALAMON.

„Jézustól vett szolgálat“.

(Beköszöntő beszéd.)¹

„... És most imé, a lélek által kész-
tetve, Jeruzsálembé megyek és nem
tudom: mi következik ott én reám.
De semmire sem tekintek s életemet
sem tartom drágának önmagamra nézve,
csak hogy örömmel végezhessem el az
én futásomat és a szolgálatot, a melyet
vettem az Úr Jézustól“. Csel. 20., 22., 24.

Pál, a nagy apostol, Jeruzsálembé készül. És pedig — saját vallomása szerint — a lélektől készítve. Igen, afiai! attól az apostoli lélektől, attól a benső, nemes hévtől készítve, a mely neki — a mióta Saulból Pállá lett — soha nyugtot nem hagyott. A mely „nem végzett el magában egyebet valamit tudni, mint a Jézus Krisztust“. S mert „nem szégyenlette a Krisztus evangéliumát“, „kész“ volt azt azoknak is, a kik Rómában laktak, kész volt mindeneknek „predikálni“.

Ám, a midőn Jeruzsálemre gondol, némi aggodalmat mégsem tilthat vissza. Bizonyára eszébe jut a Mester sorsa. Bizonyára látja képzeletében fellobbani a vak előítéletnek, a szenvedélyes gyűlöletnek még soha ki nem aludott lángját. S egy pillanatra — talán? — elszorulni érzi szívét; talán a félelem sötét réme is feltűnik előtte? ... Oh csak egy pillanatra, afiai! Mert győz a nemesebb rész! Győz a magasabb ihletettség! „Semmire sem tekintek s életemet sem tartom drágának önmagamra nézve, csak hogy örömmel végezhessem el az én futásomat és a szolgálatot, a melyet vettem az Úr Jézustól“ — szól és megy. És teljesíti hivatását tovább. Bátran, hiven, önfeláldozással. Ajka utolsó lehelletéig, szive végső dobbanásáig.

„Nem tudom: mi következik ott én reám?“ Oh a nagy apostolnak hány utóda vehette ajkára emez aggodalmaskodó kérdést ő utána!? ... És veheti ma is! ... Ha nem is egészen hasonló

¹ Elmondott Kolozsvárt, 1909 november 7-én.